

Четова Н. Й.,
Карпатський інститут підприємництва, м. Хуст

ЛІНГВОКОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР УЯВНОГО У ПОЕТИЦІ АНГЛОМОВНОГО КЛАСИЧНОГО ФЕНТЕЗИ: МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ (на матеріалі творів Дж. Р. Р. Толкіна)

У статті розглянуто проблему реконструкції лінгвоконцептуального простору уявного у творах Толкіна, описано методикою поетико-когнітивного аналізу та лінгвокогнітивні процедури моделювання фентезійної картини світу, а також концептуального простору уявного як комплексної когнітивної структури авторської свідомості.

Ключові слова: уявне, фентезійна картина світу, концептуальний простір уявного, поетико-когнітивний аналіз.

В статье рассмотрена проблема реконструкции лингвоконцептуального пространства воображаемого в произведениях Толкина, описана методика поэтико-когнитивного анализа и лингвокогнитивные процедуры моделирования фэнтезийной картины мира, а также концептуального пространства воображаемого как комплексной когнитивной структуры авторского сознания.

Ключевые слова: воображаемое, фэнтезийная картина мира, концептуальное пространство воображаемого, поэтико-когнитивный анализ.

The investigation deals with the problem of reconstruction of linguo-conceptual space of imaginary in Tolkien's works. Method of poetic-cognitive analysis and linguo-cognitive procedures of modelling of the fantasy world picture along with the conceptual space of imaginary as a complex cognitive structure of author's consciousness are described.

Key words: imaginary, fantasy world picture, conceptual space of imaginary, poetic-cognitive analysis.

Актуальність обраної теми визначається спрямованістю сучасного мовознавства на осягнення глибинних процесів мовної творчості, у тому числі художньої, на розкриття специфіки художнього тексту, який створює “особливий світ”, що може інтерпретуватись шляхом аналізу окремих значущих елементів та їх сукупностей. Нове осмислення традиційних проблем семантики тексту з позицій когнітивного підходу зумовило актуальність звернення до аналізу лінгвокогнітивних механізмів вербалізації категорії уявного, що є стрижневим компонентом творів жанру фентезі. У ракурсі когнітивно-дискурсивної парадигми відкрилися нові перспективи осмислення і творів Толкіна, зокрема природи уявного в його творах.

Мета статті – розглянути проблему реконструкції картини світу, якою вона постає в толкінівських творах, і описати лінгвокогнітивні процедури моделювання фентезійної картини світу як спосіб реконструкції поетичного світобачення в творах Толкіна. Зазначена мета зумовлює розв’язання таких завдань: 1) показати специфіку фентезійної картини світу; 2) розкрити процедури поетико-когнітивного аналізу фентезійної картини світу, спрямовані на з’ясування природи та статусу уявного в поетиці Толкіна.

Осмислення уявного в творах Толкіна на якісно новому рівні стає можливим у зв’язку з поширенням у когнітивних дослідженнях художньої семантики (О. Воробйова, Л. Белехова, О. Кагановська, В. Ніконова) ідеї про існування *концептуальної картини світу* як системи знань окремої особистості та її вираження через внутрішній лексикон у *мовній картині світу* (О. Кубрякова, В. Телія, Ю. Апресян). В основу розуміння мовної та концептуальної картин світу покладено тлумачення, запропоноване О. Кубряковою: мовна картина світу – це проекція концептуальної системи нашого знання, яка утворена вродженими та набутими у процесі пізнавальної діяльності концептами [1, с. 47]. Отже, **фентезійна картина світу** (ФКС) – це різновид картини світу, відтвореної у творах жанру фентезі. Висуваючи гіпотезу про те, що аспектами реалізації **багаторівневої структури** фентезійної картини світу в творах Толкіна є жанровий, текстовий, мовний і концептуальний модулі, вважаємо *концептуальний простір уявного* одним з аспектів фентезійної картини світу.

Така багатоаспектність фентезійної картини світу в поетиці Толкіна потребує різнобічного філологічного аналізу авторського тексту, який би поєднував лінгвістичні методи, що охоплюють всі рівні аналізу самого художнього тексту, з літературознавчими, які пов’язані з виходом за межі тексту в область філософії, історії, культурології, естетики. Оскільки аналіз фентезійної картини світу є неможливим без досліджень з психології та психоаналізу, з соціології та етнології, з філософії та історії, з культурології та міфології, з лінгвістики та риторики, пропонуємо комплексний поетико-когнітивний підхід до аналізу авторського тексту [2], тому що поетика співвідноситься з кожною із цих дисциплін. Основою такого підходу є положення лінгвопоетики, що поєднують різні методики літературознавчого й лінгвістичного аналізів художнього тексту, переломлені крізь призму когнітивної парадигми. Такий підхід передбачає проведення дослідження у двох векторах: перший – поетологічний – дає змогу розглядати особливості фентезійної картини світу на жанровому, текстовому і мовному рівнях, другий – когнітивний – уможливує виявлення концептуальних пріоритетів письменника і веде до глибшого розуміння твору і позиції автора.

Жанровий аспект ФКС визначається поетикою англійського модернізму; колективною етнічною свідомістю людей Англії в міжвоєнний період, що зумовила характер світорозуміння Толкіна; тими літературними напрямками (романтизм, критичний реалізм, модернізм), які синтезовано у творчості Толкіна (О. Тихомирова, В. Бойницький), специфікою жанру фентезі (С. Кошелев, Н. Мамаєва, О. Колесник, Н. Ситник) як складного і водночас надзвичайного органічного злиття багатьох жанрів: філософсько-фантастичного епосу (“Іліада” й “Одісея” фантастичної літератури), який охоплює всю світобудову, космологію й історію; сюжетно насиченого пригодницького “роману пошуку” (the quest novel) і запозиченого в міфології “подорожі-кільця”; алегоричної притчі про розтліваючу природу Влади та місце індивідууму в Історії; з любов’ю та професійним знанням створеного фантастичного світу – Середзем’я, населеного як людьми, так і різними міфологічними істотами; оригінальною

“лінгвістичною фантазією”; ескапістським фентезі, що містить потужний релігійно-моральний заряд; квазіісторичних хронік, які охоплюють період у десятки сторіч та стосуються долі сотень персонажів; своєрідної “консервативної утопії”; містичного Апокаліпсису, що розуміється в канонічному християнстві (як кінець старого світу та поява світу нового); фольклорної казки, яка використовує мотиви скандинавської, англо-саксонської та інших міфологій [3, с. 556-558]. Саме синтез всіх цих літературних жанрів знаходить своє відображення в поезиці Толкіна.

Текстовий аспект ФКС – це її реалізація у ключових фрагментах тексту фентезі – *контекстах уявного*. Їх виділення зумовлено як змістовим (наявність теми контексту), так і формальним (обсяг контексту) показниками. Семантико-змістові вияви контекстів уявного в нашому дослідженні зумовлені переключенням текстовим світом ситуацій і становища справ, що існують у світі реальному, іншими словами, порушення онтологічних відповідностей за рахунок *фізичної несумісності* світів (закони природи в актуальному світі й у можливому світі тексту різні) або *логічної несумісності* (в можливому світі тексту не дотримується принцип несуперечливості, при дотриманні цього принципу в актуальному світі) є причиною *когнітивного дисонансу* (Л. Короткова), під яким розуміється інтелектуальний конфлікт, що виникає, коли традиційно усталеним думкам і уявленням суперечить нова інформація (А. Белова).

Мовний аспект ФКС – це вираження засобами мовної і мовленнєвої репрезентації у контексті уявного. Семантика мовних одиниць, що позначають уявне, утворює поняттєві сфери, компоненти яких характеризуються спільністю значення та об'єднані певним змістовним стрижнем незалежно від того, належать вони до однієї чи до різних частин мови. Вербалізація категорії уявного зумовлена реалізацією трьох субкатегоріальних ознак – “магічне”, “містичне” та “хімерне”. Інвентар лексичних засобів на позначення уявного виконують переважно номінативну та дескриптивну функції.

Концептуальний аспект ФКС базується на трьох попередніх і як найвищий рівень абстракції репрезентується сукупністю художніх концептів уявного як ментальних утворень у свідомості Толкіна, системна взаємодія яких формує концептуальний простір уявного в його творах.

Алгоритм аналізу фентезійної картини світу на фоновому, жанровому, текстовому, мовному та концептуальному рівнях складається із восьми кроків:

1. Експлікація змісту уявного та його статусу в поезиці фентезі.
2. Диференціація вербальне кодування уявного – визначення інвентару мовних засобів на позначення уявного в поезиці англomовного класичного фентезі на прикладі творів Дж.Р.Р. Толкіна.
3. Виокремлення у творах Толкіна контекстів уявного.
4. Виділення серед мовних засобів тематичних угруповань вербалізаторів уявного та їх тематичних домінант-ідентифікаторів.
5. Ідентифікація концептів уявного на основі тематичних ідентифікаторів.
6. Реконструкція з ключових концептів уявного концептуальної системи уявного, яка у контекстах уявного експлікується у тематичних домінантах і смислових релятах.
7. Асоціативне осмислення інформації, представлені у контекстах уявного, що дозволяє реконструювати архітектоніку ключових концептів уявного з предметно-поняттєвим та інтенціональним шарами (своєрідність розуміння та підсвідоме інтерпретування Толкіном категорії уявного виявляється в інтенціональному шарі ключових концептів уявного).
8. Побудова лінгвокогнітивної моделі уявного в англomовному класичному фентезі.

Таким чином, фентезійна картина світу, інтерпретована з позицій когнітивної парадигми, є сукупністю мовних і ментальних структур художнього світу письменника. Застосування запропонованої методики поетико-когнітивного аналізу фентезійної картини світу в поезиці Толкіна вимагає урахування як авторської, так і колективної етнічної свідомості того часу, стилістичних умовностей жанру фентезі, особливостей літературних напрямів (романтизм, критичний реалізм, модернізм), що синтезовані у творчості Толкіна. Розкриття зазначених аспектів уможливило розуміння вербальних засобів, що створюють уявно марковані контексти, виявлення системи концептів, що є характерними як для творів даного жанру, так і для ідіостилію письменника, усвідомлення ієрархії концептів у фентезійній картині світу та визначення закономірностей її організації, що веде, врешті-решт, до побудови більш складного ментального утворення – концептуального простору уявного – комплексної когнітивної структури авторської свідомості, дослідження якої й становить подальшу перспективу наукових розвідок.

Література:

1. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34-47.
2. Ніконова В. Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз: дис. ... док. філол. Наук: 10.02.04 / В. Г. Ніконова. – Київ, 2008. – 558 с.
3. Толкін Дж. Р. Р. (1892-1973) / Вл. Гаков // Енциклопедія фантастики. / Под ред. Вл. Гакова. – Минск: ИКО “Галаксиас”, 1995. – С. 556-558.